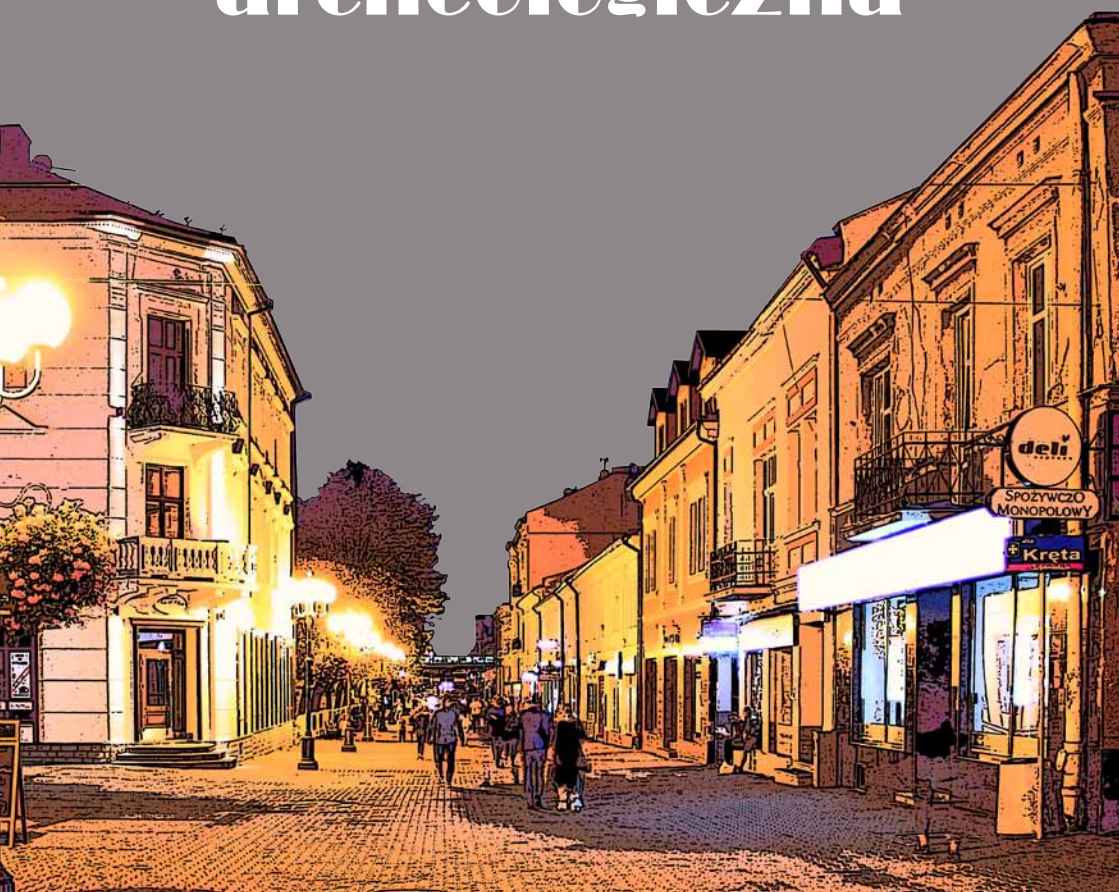

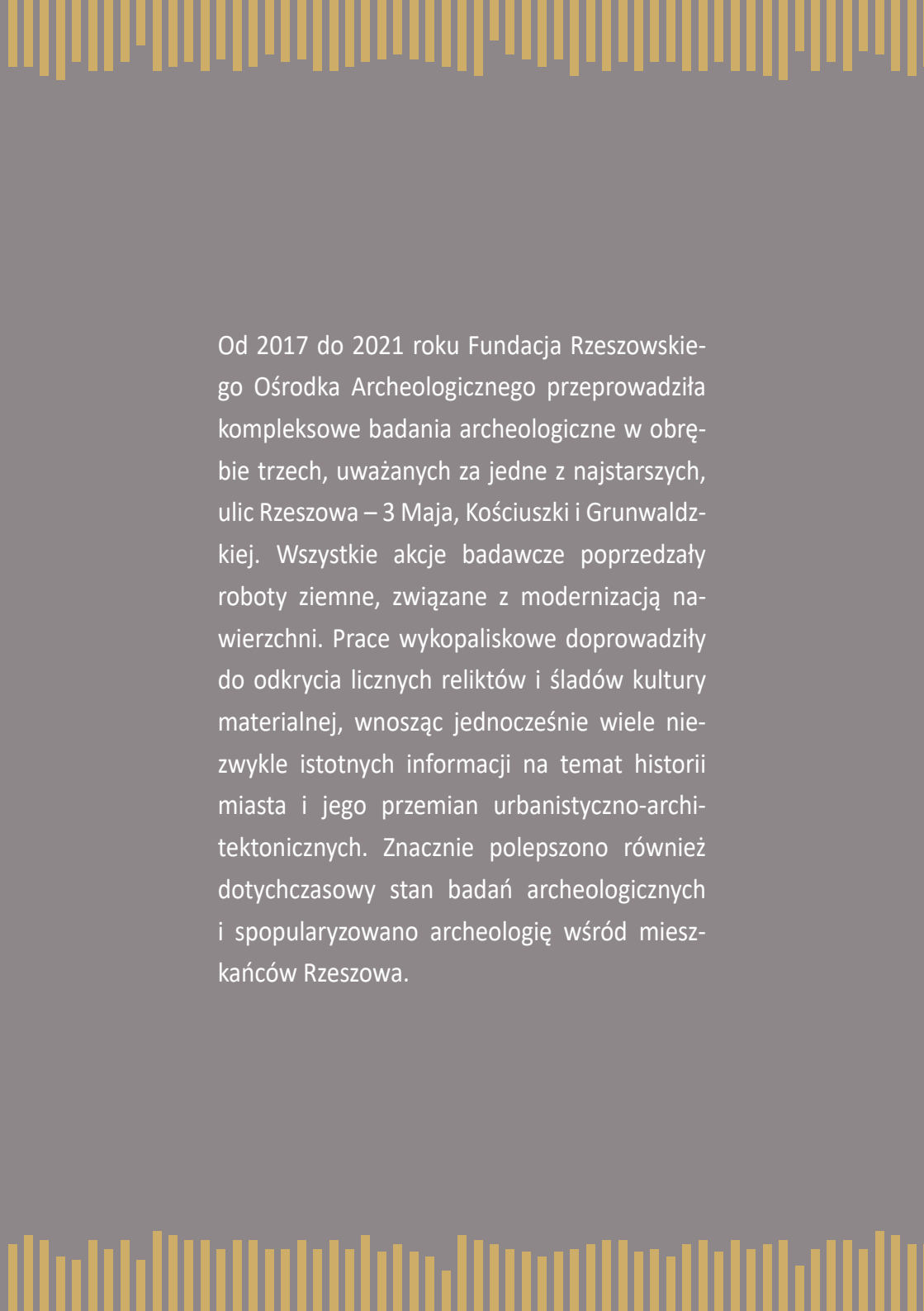
Świat pod stopami

Wystawa
archeologiczna

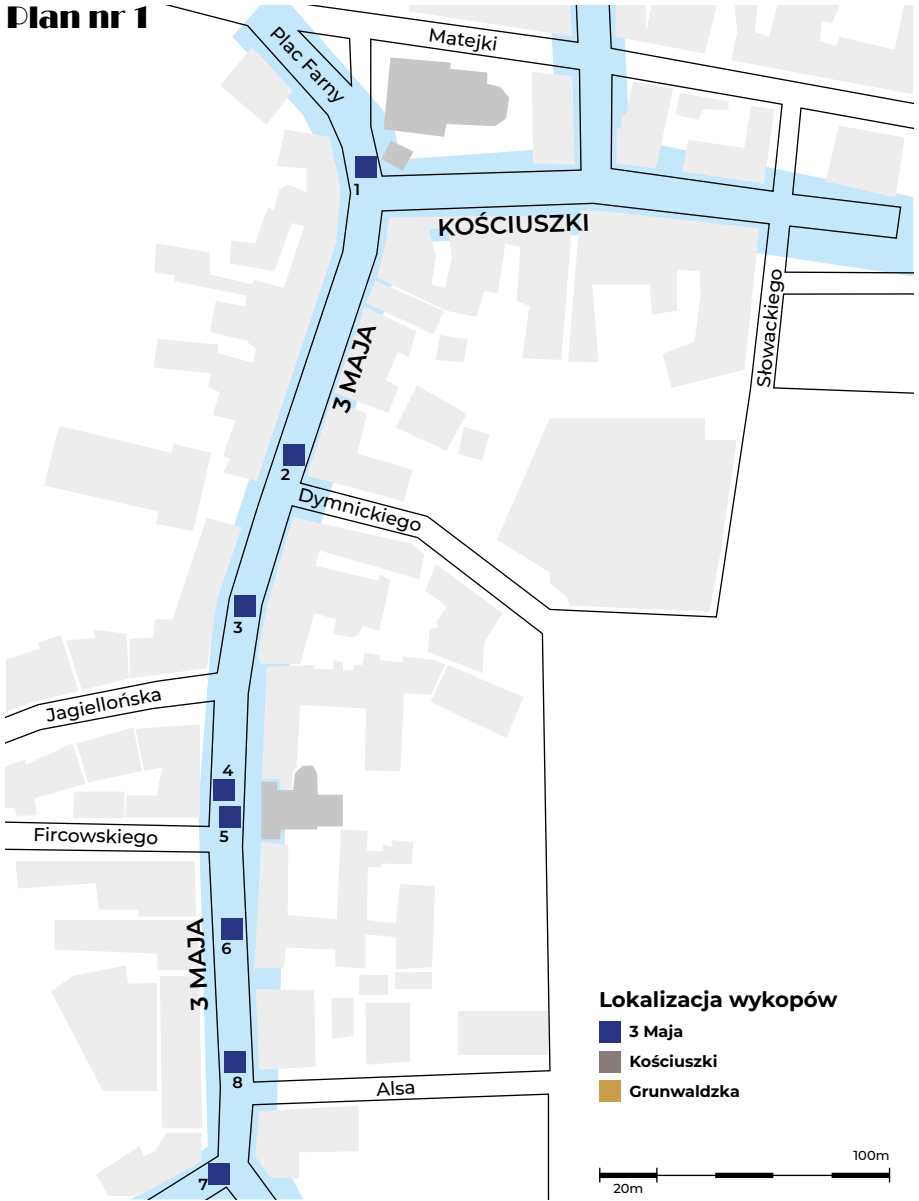

*Archeolog podczas eksploracji pochówku na ulicy 3 Maja
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

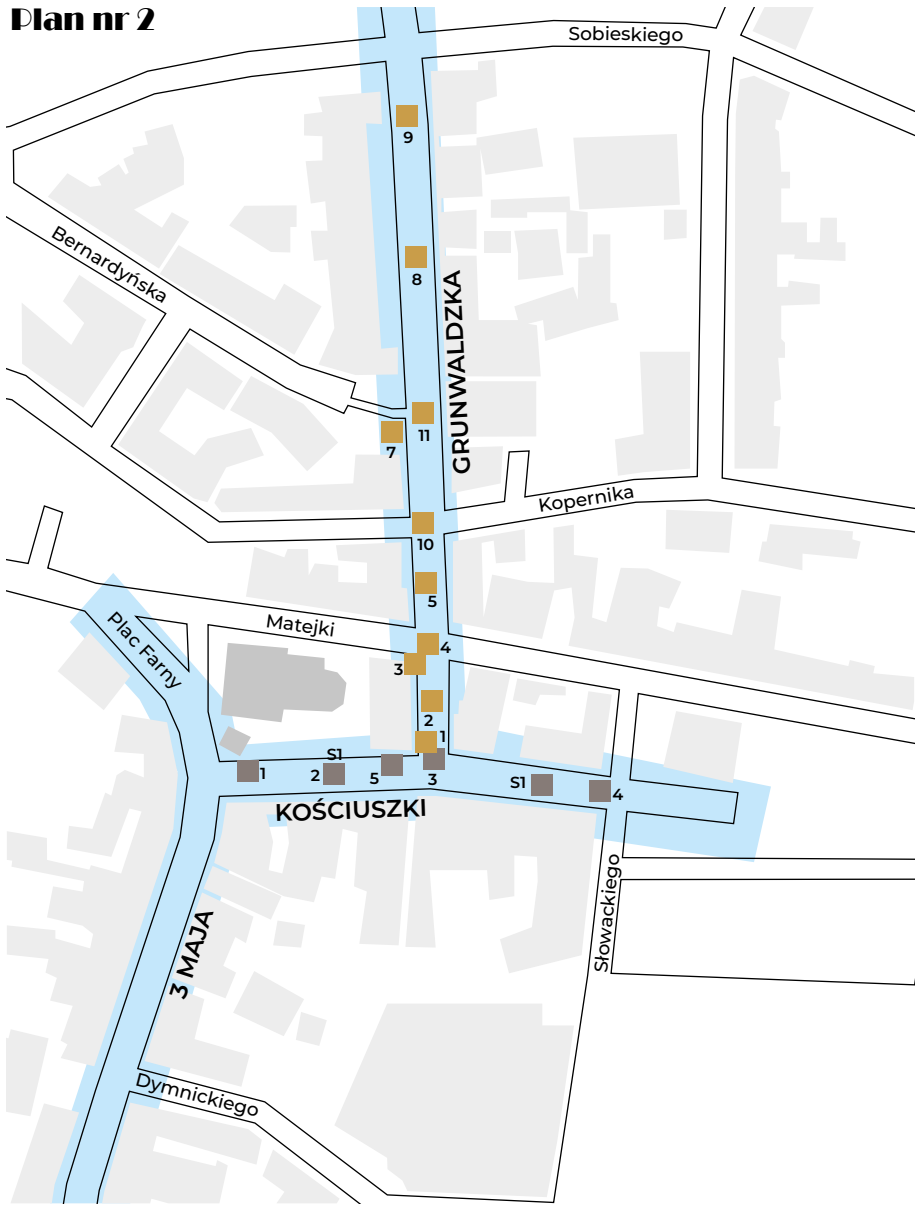

Od 2017 do 2021 roku Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego przeprowadziła kompleksowe badania archeologiczne w obrębie trzech, uważanych za jedne z najstarszych, ulic Rzeszowa – 3 Maja, Kościuszki i Grunwaldzkiej. Wszystkie akcje badawcze poprzedzały roboty ziemne, związane z modernizacją nawierzchni. Prace wykopaliskowe doprowadziły do odkrycia licznych reliktyw i śladów kultury materialnej, wnosząc jednocześnie wiele niezwykle istotnych informacji na temat historii miasta i jego przemian urbanistyczno-architektonicznych. Znacznie polepszone również dotychczasowy stan badań archeologicznych i spopularyzowano archeologię wśród mieszkańców Rzeszowa.

Plan nr 1

Plan nr 2

Badania na ulicy 3 Maja

Prace wykopaliskowe na ulicy 3 Maja rozpoczęto w styczniu, a zakończono w kwietniu 2017 roku. Wytyczono osiem wykopów, rozlokowanych na całej długości ulicy. Pierwszy z nich zlokalizowano po zachodniej stronie wieży farnej (dzwonnicy), drugi przy kamienicy nr 10, trzeci zaś przy skrzyżowaniu ulicy 3 Maja z Jagiellońską i kamienicy nr 16. Trzy kolejne znajdowały się przy kościele Świętego Krzyża oraz Muzeum Okręgowym (dawnym zespole klasztoru pijarów). Wykop siedem i osiem założono na skrzyżowaniach ulicy 3 Maja z Roderyka Alsa i Zamkową. Ponadto przez cały czas trwania inwestycji pełniono nadzór archeologiczny (plan 1, str. 4).

Eksploracja w wykopie pierwszym doprowadziła do odkrycia fragmentu kamiennego muru obronnego oraz narożnika dawnego cmentarza przykościelnego, otaczającego niegdyś świątynię farną. Łącznie przebadano 39 pochówków osób o różnym wieku i płci, wyróżniając 4 poziomy ich zalegania. Stwierdzono, że większość zmarłych pochowana została w pozycji wyprostowanej, z głową skierowaną w kierunku zachodnim lub północno-zachodnim i rękami ułożonymi wzdłuż tułowia lub złożonych jak do modlitwy. Sporadycznie zdarzały się pochówki w pozycji na boku z podkulonymi nogami. Ciała po śmierci składano do drewnianych trumien lub owijano całunami i wkładano bezpośrednio do jamy grobowej. W oparciu o pozyskany materiał ruchomy oraz wyniki badań radiowęglowych pochówki datować należy w szerokim przedziale od XVI/XVII do XVIII wieku.

Widok ogólny na odkryty skraj cmentarza przykościelnego i układ warstwowy pochówków (fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)

Szkielet ułożony na plecach, głową skierowaną lewostronnie, lewą ręką złożoną na brzuchu, prawą na ramieniu oraz ze zgiętymi kończynami dolnymi (fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)

Odkryty fragment muru zbudowany był z łamanego piaskowca, częściowo obrobionego i łączonego zaprawą wapienną. Posiadał szerokość około 80 cm, a jego stopa fundamentowa posadowiona była na głębokości 280 cm. Biegł po linii wschód-zachód, skręcając lekko w kierunku północnym. Kilka metrów dalej na północny wschód od wykopu, w trakcie nadzoru natrafiono na destrukcję kamienną, interpretowaną jako pozostałość po kontynuacji tego muru. Szerokość, konstrukcja oraz głębokie posadowienie fundamentu świadczą, że mur nie ogradzał jedynie terenu cmentarza, ale pełnił także (a może przede wszystkim) funkcje obronne, zabezpieczając miasto przed najazdami. Na podstawie źródeł pisanych mur datować należy na początek XVI wieku. Świadczy o tym wzmianka z roku 1509, kiedy to król Zygmunt Stary zwalnia mieszczan rzeszowskich z płacenia czopowego (podatek pobierany od napojów alkoholowych na rzecz skarbu królewskiego),

*Fundament muru ogrodzenia cmentarza
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

w celu przeznaczenia zaoszczędzonej kwoty na rzecz ufortyfikowania kościoła. Mur częściowo rozebrano przed 1792 roku, natomiast jego całkowita destrukcja nastąpiła około połowy XIX wieku.

Prace badawcze w wykopach nr 2, 3 i 8 doprowadziły do odślonienia drewnianej nawierzchni dawnej ulicy, składającej się z kilku poziomów zbudowanych belek i desek o różnej wielkości, które układano prostopadłe do biegu ulicy. Elementami konstrukcyjnymi były wzdłużne, biegnące równoległe i prostopadłe legary oraz wbijane w ziemię pale, a także spajające je kołki i klepki. Warto zaznaczyć, że przy bu-

*Elementy drewnianego traktu odkryte na skrzyżowaniu ulic 3 Maja i Zamkowej
(fot. P. Kocańda, FROA 2017)*

*Poszczególne poziomy drewnianego moszczenia dawnej
ulicy 3 Maja odkryte przez archeologów
(fot. P. Kocańda, T. Tokarczyk, FROA 2017)*

dowie nawierzchni nie używano żadnych metalowych elementów, np. gwoździ. Najmłodsze poziomy wystąpiły tuż pod współczesnymi nawarstwieniami, z kolei najstarsze na głębokości 170–200 cm. Poniżej

*Warstwa ceglano-kamiennego, ubitego gruzu stanowiąca utwardzenie drogi
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

*Poziom faszyny z połowy XVII wieku, odkryty przez archeologów
w wykopie na skrzyżowaniu ulic 3 Maja i Jagiellońskiej
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

nich odkryto mocno ubitą warstwę kamieni i cegieł, która służyła jako utwardzająca podbudowa pod drogę. W wykopie nr 3 na samym dnie natrafiono na poziom zbudowany z faszyny, ułożonej z cienkich gałęzi, który stanowił najstarszy chronologicznie element drogi.

W trakcie badań pobrano kilkadziesiąt próbek drewna oraz spalenizny, przekazanych następnie do badań dendrochronologicznych oraz radiowęglowych, które umożliwiły określenie wieku oraz użytych do budowy drogi gatunków drzew. Nawierzchnię konstruowano przede wszystkim z drzew iglastych – sosny zwyczajnej, jodły pospolitej, świerka pospolitego i modrzewia europejskiego. Gatunki te wybierano świadomie, ponieważ były łatwe do pozyskania oraz bardzo dobrze reagowały na wilgoć w podłożu. Dzięki badaniom dendrochronologicznym dla 19 próbek uzyskano daty ścięcia drewna. Ich zestawienie wskazuje na stosunkowo wąski przedział czasu, zawarty pomiędzy 1690 a 1750 rokiem, zatem odkryte w trakcie badań drewniane elementy moszczenia wiązać należy z działalnością Lubomirskich.

Do bardzo ciekawych odkryć doszło w wykopach zlokalizowanych przy kościele pw. Świętego Krzyża oraz budynku Muzeum Okręgowego. Przede wszystkim w wykopie nr 6 odsłonięto jamę o przekroju wannowatym z wydłużonymi ramionami. Jej wypełnisko składało się z ciemnej ziemi wymieszanej ze spalenizną i węglami oraz szarej i jasnej gliny. Na dnie odkryto naczynie gliniane, w typie garnka wykonanego z gliny żelazistej i wypalonego w atmosferze utleniającej (ryc. str. 41). Posiadało ono baniasty brzusiec, o największej rozdętości przypadającej na połowę naczynia, jego szyjka była lekko wyodrębniona z wychylonym kołnierzem i profilowaną krawędzią wylewu. Górną część brzuśca ozdobiła ornamentem ukośnych linii. Pobrane z jamy próbki skierowane do badań radiowęglowych wskazały na szerokie daty chronologiczne, mieszczące się w przedziale od X do XIII/XIV wieku; z kolei ceramikę datować należy na okres od XI do połowy XIII stulecia. Funkcja obiektu

niestety nie została rozpoznana. Odkrycie to jest bardzo ważne, ponieważ wskazuje na istnienie w tym miejscu osadnictwa wyprzedzającego lokację Rzeszowa w połowie XIV wieku.

*Obiekt nr 3 – wczesnośredniowieczna jama odkryta przy Muzeum Okręgowym
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

*Gliniane naczynie odkryte na dnie wczesnośredniowiecznej jamy gospodarczej
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

W wykopach nr 4 i 5 odkryto trzy pochówki, związane z nieistniejącym cmentarzem, funkcjonującym przy kościele Świętej Trójcy i użytkowanym do kasacji zakonu pijarów w 1784 roku. Groby wydatowano na drugą połowę XVII wieku. Z kolei w wykopie nr 6 odślonięto kilka murów, zbudowanych z kamieni oraz cegieł, które na podstawie źródeł pisanych oraz kartograficznych (w tym planu Wiedemanna) zostały zinterpretowane jako relikty ogrodzenia klasztoru pijarów oraz fundamenty tzw. małego budynku, który pełnił funkcję apteki klasztornej, wzniesionej w końcu XVII stulecia.

Prace badawcze dostarczyły także ciekawych elementów architektury XIX- i XX-wiecznej. W wykopie nr 2 odkryto nieczynny ceglano-kamienny kanał burzowy, a w wykopie nr 8 dawne ogrodzenie otaczające niegdyś budynek Banku Austro-Węgierskiego.

*Pozostałości fundamentów
budynek apteki
(fot. T. Tokarczyk, FROA 2017)*

*Ceglano-kamienny kanał burzowy
odkryty w wykopie nr 2, datowany
na koniec XIX i początek XX wieku
(fot. P. Kocańda, FROA 2017)*

Badania na ulicy Kościuszki

W styczniu 2018 roku rozpoczęto czteromiesięczne prace wykopaliskowe na ulicy Kościuszki, zwanej niegdyś Farną, stanowiące kontynuację badań ulicy 3 Maja. Wytoczono 6 wykopów badawczych o łącznej powierzchni ponad 2,5 ara. Pierwszy założony został po południowej stronie dzwonnicy, na styku ulicy Kościuszki z 3 Maja, drugi (wraz z sondażem nr 1) ulokowano w zachodniej części traktu, pomiędzy Placem Biskupów Janów z Rzeszowa a kamienicami 11 i 15. Wykop nr 3 położony był na styku ulic Kościuszki i Grunwaldzkiej, z kolei nr 4 po wschodniej stronie, tuż przy skrzyżowaniu z ulicą Słowackiego. Kolejny znajdował się w centrum traktu, pomiędzy wykopami nr 2 a 3. We wschodniej części ulicy, wzdłuż kamienicy nr 1 (dawny hotel Lu-

*Fragmety drewnianego moszczenia odkryte w wykopie nr 1
na skrzyżowaniu ulicy Kościuszki z 3 Maja
(fot. P. Kocańda, FROA 2018)*

*Drewniane moszczenie odkryte w wykopie nr 2
(fot. P. Kocańda, FROA 2018)*

ftmaszyna) ulokowano sondaż 2. W trakcie całej inwestycji wszystkie roboty ziemne objęte były nadzorem archeologicznym (plan 2, str. 5).

Celem badań w wykopie nr 1 było odkrycie kontynuacji cmentarza przykościelnego oraz kamiennego muru. Niestety prace nie dostarczyły tych informacji, gdyż nie udało się odkryć żadnych pochówków. Ich brak nie przeczy jednak hipotezie o zajmowaniu ulicy Kościuszki przez cmentarz, ponieważ ich nieobecność tłumaczyć można podjętymi przez Mikołaja Spytka Ligęzę w latach 1583–1637 pracami, zmierzają-

R.E. SITE
S.O. 1
P.O. 201-100
10.03.2018

*Drewniana droga z wykopu nr 5
(fot. M. Jabłkowski, FROA 2018)*

cymi do wydłużenia ulicy. Zapewne w tym czasie przeniesiono większość pochówków, ograniczając jednocześnie powierzchnię cmentarza i wyznaczając jego nową granicę, znaną z planu K.H. Wiedemanna. W wykopie odkryto natomiast dwa słabo zachowane fragmenty drewnianego moszczenia dawnej ulicy. W jego obrębie wystąpiły także ciekawe zabytki ruchome, m. in. dwa topory (ryc. a, b, str. 39), podkówki do butów czy też monety.

*Podkówka do butów z fragmentem skóry
(fot. P. Kocańda, FROA 2019)*

←
*Najdłuższy odcinek drewnianej drogi, odsonięty na długości ponad 20 m, ulokowany w zachodniej części ulicy Kościuszki
(fot. P. Kocańda, FROA 2018)*

*Elementy konstrukcyjne drewnianego moszczenia
(fot. M. Jabłkowski, FROA 2018)*

*Moneta - szeląg miejski; r. 1620
(fot. P. Kocańda, FROA 2019)*

Drewniana nawierzchnia stanowiła najczęściej odslanianą strukturę zabytkową, ponieważ wystąpiła we wszystkich pozostałych wykopach. Składała się z kilku poziomów belek i desek różnych rozmiarów, położonych wzdłuż i w szerz ulicy. Elementami konstrukcyjnymi były duże legary i okrągłe belki, a całość spajano drewnianymi kołkami lub palikami. Podobnie jak na ulicy 3 Maja, do budowy nawierzchni nie używano gwoździ. Większość poziomów drewna przedzielona była warstwą szarej, mocno nawilgoconej ziemi, w której znaleziono znacz-

*Pozostałości drewnianych rynsztoków, odsloniętych
w sondażu nr 2 we wschodniej części ulicy
(fot. P. Kocańda, FROA 2018)*

ną ilość zabytków, między innymi fragmenty obrobionych skór, kości zwierzęcych, naczyń ceramicznych i kafli piecowych. W wykopie nr 2, poniżej moszczenia, odkryto warstwę mocno zbitego gruzu ceglano-kamiennego, stanowiącego podbudowę pod drogę. Podobnie jak w przypadku ulicy 3 Maja, drewnianą drogę budowano z drzew iglastych. W trakcie badań odkrywano liczne nadpalone belki, które mogą być świadectwem pożarów miasta. W źródłach pisanych zachowały się wzmianki o niszczeniu Rzeszowa przez ogień, m. in. w latach 1657, 1673, 1689, 1698, 1705, 1709 i 1725. Odkryte elementy drewniane wydatowano na okres od XVI do XVIII wieku.

Badania w obrębie ulicy Kościuszki dostarczyły także innych ciekawych informacji oraz odkryć. Na przykład w sondażu nr 2 natrafiono na pozostałości systemu odprowadzania wody, w postaci dwóch wydrążonych w połowinach i okorowanych pni. Potwierdzono również przypuszczenia historyków i urbanistów, że centrum lokacyjnego Rzeszowa – rynek i kościół farny – ulokowane były na dwóch osobnych wzniesieniach, przedzielonych niewielkim wąwozem, rozpoczynającym się w połowie obecnej ulicy Kościuszki. Ta pierwotnie była o połowę krótsza i pełniła rolę łącznika pomiędzy rynkiem a kościołem parafialnym. Jej zachodnia część zajęta była przez cmentarza.

Badania na ulicy Grunwaldzkiej

Ostatnim etapem badań archeologicznych były wykopaliska na ulicy Grunwaldzkiej realizowane od listopada 2020 do kwietnia 2021 roku. Badania objęły dużą powierzchnię wynoszącą 7,66 ara, rozłożoną na 10 wykopów. Wykop pierwszy założony został na styku ulic Grunwaldzkiej i Kościuszki, drugi w południowej części, pomiędzy ulicami Kościuszki i Matejki, z kolei trzeci na skrzyżowaniu ulic Jana Matejki i Grunwaldzkiej. Następny ulokowano również na skrzyżowaniu ulicy Grunwaldzkiej i Matejki, jednakże biegł on równoległe do pierwszej. Wykop nr 5 umieszczono pomiędzy ulicami Kopernika i Matejki, nr 6 założono na niewielkim placu ze studnią, między ulicami Grunwaldzką i Bernardyńską. Wykop 8 położony był w północnej części ulicy, po jej wschodniej stronie, nr 9 w miejscu skrzyżowania z ulicą Jana Sobieskiego. Dwa ostatnie wytyczono na skrzyżowaniu ulic Kopernika i Grunwaldzkiej, na północ od tej pierwszej i Grunwaldzkiej z Bernardyńską (plan 2, str. 5).

Prace badawcze dostarczyły licznych i cennych odkryć, które w istotny sposób skorygowały dotychczasowe poglądy na temat historii i przemian ulicy Grunwaldzkiej. Najważniejszym było natrafienie na fundamenty bramy Murowanej oraz związanego z nią systemu umocnień. Kamiennie-ceglane mury odkryto w wykopie nr 5, na skrzyżowaniu z ulicą Kopernika. Na głębokości 50 cm odkryto pierwszy mur, który biegł po linii wschód-zachód. Był on niestety częściowo zniszczony przez współczesne instalacje i rury. Jego szerokość wynosiła 120 cm, a zachowana wysokość dochodziła do 290 cm, z kolei głębokość posadowienia fundamentu sięgała 350 cm. Zbudowany został ze starannie obrobionych ciosów kamiennych spojonych zaprawą. W odle-

głębokości około 3,5 m na południe od pierwszego muru, odkryto drugi o długości 200 cm i szerokości 80 cm. Wykonany został identycznie jak poprzedni. W południowej części wykopu odkryto kolejne dwa, powiązane ze sobą mury. Pierwszy z nich posiadał długość 550 cm, drugi 130 cm i szerokość 140 cm. Dodatkowo na głębokości 200 cm odkryto kamienny bruk z otoczków. Wszystkie te konstrukcje zinterpretowano jako pozostałości po bramie Murowanej oraz szyi bramnej, zbudowanych w XVII wieku, podczas rozbudowy systemu obronnego, zleconego przez Mikołaja Spytka Ligęzę. Brama Murowana zaznaczona została na planie Wiedemanna z 1762 roku.

*Bruk kamienny odkryty w wykopie nr 5
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

←
*Archeolodzy podczas pracy w wykopie z relikwiami bramy Murowanej
(fot. P. Kocańda, FROA 2020)*

*Niewielki fragment drewnianego moszczenia przy murach bramy Murowanej
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

W trakcie prac odsłonięto również pozostałości zabudowy mieszkalnej, zarówno murowanej, jak i drewnianej. W wykopie nr 2 natrafiono na kamienny mur o szerokości 50 cm i zachowanej wysokości 75 cm, który zinterpretowano jako pozostałość po ścianie działowej piwnicy jednej z kamienic. Z kolei w wykopie trzecim na głębokości 200 cm odkryto narożnik budynku drewnianego, pochodzącego zapewne z 2 połowy XVI lub z XVII wieku. Stanowił on jeden z wielu drewnianych domów funkcjonujących w tym czasie na obszarze zajęтым w kolejnych stuleciach przez ulicę Grunwaldzką. Na ślady piwnicy natrafiono również w kolejnym wykopie. Jej jedyną pozostałością były nieregularnie ułożone deski, interpretowane jako poziom podłogi.

Aż w siedmiu wykopach (numery 1, 5, 7, 8, 9, 10 i 11) odkryto pozostałości drewnianego moszczenia drogi składającego się z kilku poziomów. Konstrukcje budowano z desek oraz belek o różnej wielkości,

*Narożnik drewnianego budynku
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

*Pozostałości faszyny z ulicy
Grunwaldzkiej
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

*Drewniane elementy wzmacniające
drogę, wbite pionowo i ukośnie
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

spajanych elementami w postaci dużych belek, legarów oraz pali wbitych na ukos lub pionowo bez wykorzystywania gwoździ i innych metalowych łączników. Odślonięto także podłoże z faszyny. Do utwardzania drogi wykorzystywane były kamienie i cegły. W oparciu o analizę materiału ruchomego oraz badania specjalistyczne, najniższe poziomy drewnianej drogi z wykopu nr 5 datować możemy na koniec późnego średniowiecza (XV w.). Zdecydowana większość drewna pochodzi z XVI i XVII wieku, a najmłodsze z XVIII stulecia. Funkcjonowanie traktu potwierdzają źródła pisane.

W 1559 roku do miasta można było dostać się przez most na wielkim bagnie i przed dwa mosty nad Mikošką, z kolei komisarze sejmowi w 1569 roku stwierdzili, że droga w kierunku Krakowa prowadziła przez dwa mosty na Mikoście i groblę pomiędzy nimi o długości około 400 m.

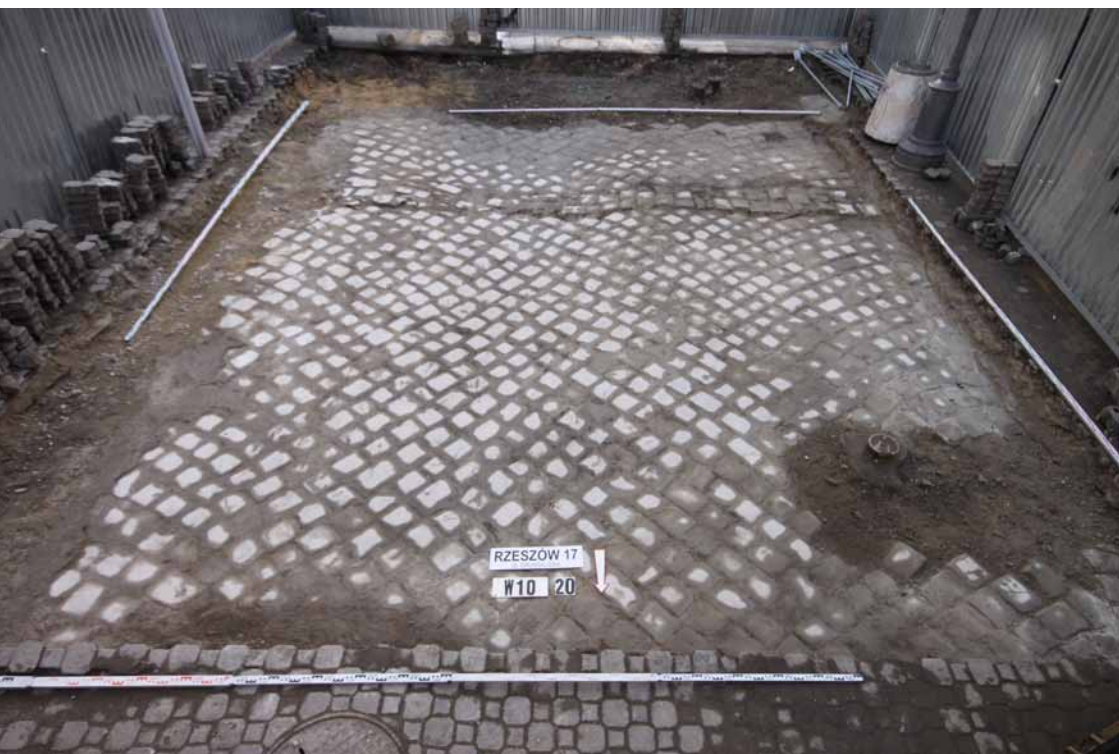

*Fragmenty drewnianej nawierzchni z ulicy Grunwaldzkiej
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

Dodatkowo z tego samego roku pochodzi informacja, że przez przedmieście w stronę Węgier biegnie droga i grobla o długości 6 stająg zbudowane z faszyny i pni. W 1746 roku z uwagi na powrót Jerzego Lubomirskiego do Rzeszowa nakazano w szybkim tempie doprowadzić do najlepszego stanu bramy, zwody, sztakiety, parkany, drogi, mosty oraz ławy i poręcza.

W trakcie badań zebrano ponad 115 próbek drewna, ziemi oraz węgla, które przekazano do badań radiowęglowych i dendrochronologicznych.

*Zachowany, duży fragment bruku galicyjskiego z początku XX wieku
(fot. K. Drewniak, FROA 2021)*

Daty radiowęglowe umożliwiły określenie chronologii zamykającej się w przedziale pomiędzy XV a XVII wiekiem. Z kolei badania dendrochronologiczne określiły daty ścięcia drzew (1554, 1570, po 1591, po 1577, po 1590). Do budowy elementów drewnianych używano drewna jodły pospolitej, sosny zwyczajnej, dębu oraz buku.

Dzięki poczynionym odkryciom możliwa jest rekonstrukcja dawnego przebiegu traktu. Swoją początek brał on na rynku, skąd dzisiejszą ulicą Matejki kierował się na zachód, w okolicach skrzyżowania z ul. Grunwaldzką skręcał lekko na południe, by następnie skierować się ponownie na zachód (do ulicy Bernardyńskiej) stając się głównym szlakiem na Kraków. Odcinek pomiędzy skrzyżowaniem ulicy Grunwaldzkiej z Matejki oraz Kościuszki, w średniowieczu i okresie nowożytnym zajęty był przez niewielkie obniżenie terenu (wąwóz), potwierdzony zarówno w trakcie badań ul. Kościuszki (wykop 3), jak i Grunwaldzkiej (wykopy 1 i 2). Zasypanie obniżenia oraz budowa łącznika miała miejsce dopiero w XVIII wieku, przy okazji wytyczania drogi cesarskiej z Bielska do Lwowa.

Ruchomy materiał archeologiczny

Prace archeologiczne realizowane w obrębie ulic 3 Maja, Kościuszki i Grunwaldzkiej od 2017 do 2021 roku dostarczyły ogromnej ilości zabytków ruchomych, które podzielono na następujące kategorie: naczynia ceramiczne, kafle piecowe, ceramika budowlana (cegły, dachówki, płytki posadzkowe), naczynia szklane i szyby, przedmioty metalowe, zabytki skórzane, kości zwierzęce oraz inne, niedające się zaklasyfikować do wcześniej wymienionych grup. Zgromadzony zbiór przedmiotów stanowi nie tylko ciekawy materiał badawczy, ale umożliwia także odtworzenie kultury materialnej i życia codziennego dawnych rzeszowian.

Najbardziej różnorodną grupą zabytków są materiały ceramiczne, czyli fragmenty naczyń glinianych oraz kafli piecowych. Wśród tych pierwszych wyróżnić można wszystkie formy: garnki, misy, talerze, dzbany, kubki, reprezentujące szeroki horyzont chronologiczny od czasów wczesnośredniowiecznych (fragmenty garnków z wykopu 6 na ulicy 3 Maja) do XIX wieku. W zbiorze znalazły się zarówno egzemplarze zdobione różnorodnymi ornamentami (linie poziome, faliste, siatka rombów, tzw. rybia łuska), jak i pokrywane polewami o kolorach jasnobrązowym, ciemnobrązowym, oliwkowym, jasnozielonym i ciemnozielonym. Niemniej licznie występują również fragmenty niezdobione i niepokryte polewą. Analiza materiałów umożliwiła także podział na kilka grup technologicznych, pierwszą jest ceramika siwa, wypalana w atmosferze redukcyjnej i posiadająca barwę popielatą, ciemnoszarą lub szarostalową, wyrabiana z gliny żelazistej. Drugą jest ceramika ceglasta lub ruda, którą wykonywano z glin żelazistych i wypalano w atmosferze utleniającej, posiadająca barwę ceglastą lub rudą o różnym odcieniu. Z kolei w trzeciej umieszczono naczynia wyrabiane z białych

glin kaolinitowych, które po wypale otrzymywały białą lub kremową barwę powierzchni. Bardzo ciekawą grupą są fragmenty półmajoliki (ceramika pokryta nieprzezroczystą polewą o bogatej kolorystyce), charakteryzujące się bardzo starannym wykonaniem, z gliny dobrze wyrobionej, szlamowanej, pozbawionej zanieczyszczeń i domieszek. Powierzchnie wewnętrzne, a czasami także zewnętrzne pokrywane były białą lub kremową (rzadziej brązową lub ciemną) powłoką z glinki, na którą nanoszono różnokolorowy ornament w postaci motywów roślinnych, geometrycznych oraz figuralnych. W zbiorze naczyń wyróżniono także fragmenty porcelany oraz kamionki, datowane na czasy od XVIII do XX wieku (ryc. str. 48). Podsumowując, zbiór naczyń ceramicznych z badań w centrum Rzeszowa nie odbiega od innych materiałów ceramicznych odkrywanych na stanowiskach miejskich i datowanych na okres późnego średniowiecza i nowożytności.

*Wylew naczynia pokrytego
ciemnozieloną polewą*

*Fragment nowożytnego naczynia
pokrytego ciemną polewą*

Wylew naczynia pokrytego brązową polewą i ornamentem kratki

(fot. P. Kocańda, FROA 2019)

Zbiór kafli piecowych, również bardzo różnorodny i datowany na okres od końca XV do XX wieku, podzielić można na dwie podstawowe grupy technologiczne. W pierwszej umieszczono kafle garnkowe i miskowe, które sposobem wykonania i wyglądem nie odbiegały od form naczyniowych. Na drugą grupę składają się kafle płytowe, formowane w specjalnie przygotowanych matrycach oraz reprezentujące o wiele szerszą gamę zdobień. Dla kafli gotyckich typowe są przedstawienia o tematyce religijnej, symbolicznej oraz rycersko-dworskiej. Popularne są także kafle heraldyczne z herbami królewskimi, ziemskimi, rycerskimi i rodowymi. Stosowano również sceny narracyjne a także motywy roślinne i geometryczne. Cechą ornamentyki późnogotyckiej jest przejrzystość kompozycji oraz ograniczenie motywów zdobniczych do jednego kafła. W tym czasie stosowano szkliwa pokrywające lica kafli w różnych odcieniach zieleni i brązu, oraz polewy bezbarwne. Szczególny rozkwit zdobnictwa przypada na 1 połowę XVI wieku, kiedy to Małopolska objęta została wpływami renesansu południowoeuropejskiego z Włoch i Węgier. Kafle wczesnorenansowe charakteryzują się bogactwem motywów zdobniczych oraz wyrazistym, grubym reliefem. Do typowych należą przedstawienia portretowe, wizerunki króla, bogate zdobnictwo roślinne, a także przedstawienia anioła-tarczownika czy też imitacje okien o gomółkowym przeszkleniu. Zdobnictwo kafli od końca XVI wieku uległo schematyzacji, ograniczeniu ilości motywów oraz zawężeniu kolorystyki polew. Charakterystyczne dla XVII-XVIII wieku są granatowe i niebieskie przedstawienia na białym tle. Dominuje stylizowana ornamentyka roślinna i geometryczna, w tym ornament kontynuacyjny. Motywy zdobnicze przestają być zawężone do lica pojedynczego kafła, łącząc sąsiednie kafle wspólnym ornamentem, tworząc spójną całość kompozycyjną w bryle pieca. Wszystkie przykłady zdobień zaobserwować można w materiałach pozyskanych w trakcie prac archeologicznych na ulicach 3 Maja, Kościuszki i Grunwaldzkiej (ryc. a-b, str. 43; ryc. a-b, str. 44).

Kolejną interesującą grupą zabytków są fragmenty przedmiotów skórzanych, przede wszystkim obuwia, których pozyskano prawie 3000. Zespół ten datować można szeroko, w przedziale od XVI do końca XVIII i początku XIX wieku. Analizowane zabytki to wyłącznie fragmenty obuwia wieloczęściowego, czyli takiego, którego elementy spodu oraz wierzchu zostały wycięte z płatów skóry o różnych właściwościach. Ze względu na swoją funkcję oraz znaczenie elementy obuwia dzielą się na części konstrukcyjne i elementy uzupełniające spodu i wierzchu. Na zachowanych fragmentach obuwia udało się zarejestrować nacięcia w formie żąbków, stanowiących ozdobę ich wierzchnich części. W skład partii spodniej wchodziły: podeszwa, podpodeszwa, obcas, podpiętek, uszczelka (otok) i zelówka. Najwięcej zarejestrowano podeszw jednoczęściowych, które wykrajano z jednego fragmentu skóry o różnej grubości i elastyczności. Podeszw wieloczęściowych zidentyfikowano kilkadziesiąt. Ich niewielka liczba w stosunku do wszystkich zabytków tego typu może wskazywać, iż ten element obuwia nie był używany na większą skalę, ponieważ szybko się zużywał i niedostatecznie chronił przed wilgocią. Licznie występowały wierzchnie części obuwia, na które składają się: obłożyny, kwaterki obłożyny obrzeża, wzmacniacze, przyszywy, lamówki, zapiętki, rzemienie i języki. Najliczniejszą grupę stanowiły obrzeża, będące elementem wzmacniającym i usztywniającym od wewnątrz boki przyszywy w części przy podeszwowej, na wysokości przedstopia lub przedstopia i pięty. Pod względem typologicznym wyróżniono obuwie męskie, damskie oraz dziecięce (ryc. a-c, d, str. 40–41).

W trakcie prac badawczych pozyskano również duży zbiór (około 2000) zabytków szklanych, w którym niestety dominują niewielkie, trudne do identyfikacji kawałki, najpewniej stanowiące pozostałości po szymbach, butelkach (zarówno kwadratowych, jak i owalnych) lub naczyniach do spożywania napojów. Analizowany materiał zawiera szkło o barwach ciemnych (brązowe, zielone, ciemnoniebieskie, granatowe)

oraz jasnych (mleczne, słabo przezroczyste, jasnozielone, turkusowe), a także bezbarwne. Sporą część zbioru zajmują fragmenty szyb taflo-
wych, zrobionych z bezbarwnego, przezroczystego szkła o znacznej
klarowności, poddanego następnie procesowi formowania. Interesu-
jącą grupą naczyń szklanych były pucharki dzwonowate, bardzo po-
pularne na ziemiach polskich od końca XVI do XVIII stulecia, często
odkrywane na stanowiskach miejskich oraz w kontekście zabudowy
sakralnej. Według badaczy są one interpretowane jako pojemniki na
wino i wodę wykorzystane w czasie liturgii mszalnej. Duże ich zbiory
pozyskano w trakcie badań Starej Warszawy, Brześcia Kujawskiego,
Sandomierza, Zamościa oraz Lublina. Wśród naczyń do picia napojów
wymienić należy przede wszystkim różnego rodzaju szklanice, kielichy
oraz kieliszki. Licznie występują także pozostałości po butelkach, które
na ziemiach polskich rozpowszechniają się na przełomie XV/XVI wieku.
Wyróżniono kilka fragmentów butelek renesansowych, przypominają-
cych karafki, o cebulkowatych brzuścach, zdobionych żeberkami i lek-

Szklana buteleczka na perfumy

Szklana buteleczka

Element szklanego kieliszka

(fot. P. Kocańda, FROA 2019)

ko wychylonymi na zewnątrz wylewami. Natomiast znacznie częściej odkrywano butelki XVII- i XVIII-wieczne o kształtach cylindrycznych i kwadratowych wyrobionych ze szkła ciemnozielonego oraz brązowego o wysokich szyjkach i zagłębieniu w dnie (tzw. złodzieju).

Kolejną kategorią zabytków są przedmioty metalowe, bardzo zróżnicowane zarówno pod względem zachowania, jak i gatunku. Wśród nich wyróżnić można zarówno przedmioty codziennego użytku (klucze, sztucce, nożyczki, noże), oporządzenie jeździeckie (np. podkowy końskie, ostrogi), uzbrojenie (groty strzał i oszczepu, topory), dewocjonalia (krzyżyki), materiały gospodarczo-budowlane (gwoździe, skoble) oraz monety. Podkreślić również należy, że w analizowanym zbiorze najczęściej występowały zabytki o formach niezmienniających się przez stulecia (np. gwoździe czy podkowy) co nie pozwala na precyzyjne określenie ich wieku. Bardzo licznie odkrywano także przedmioty mocno zniszczone i skorodowane, których interpretacja jest niemożliwa (np. blaszki, sztabki, kółka, druciki) (ryc. str. 38 i ryc. a-f, str. 53–54).

Badania dostarczyły także wielu innych zabytków, do których zaliczono między innymi fragmenty fajek glinianych, zabawek dziecięcych (figurki koników), miniaturowe naczynia oraz stemple (ryc. a-c, str. 46; ryc. a-h, str. 50–52).

W trakcie badań odkryto liczne kości zwierzęce, które traktować należy przede wszystkim jako odpady pokonsumpcyjne.

Wystawa „Świat pod stopami” ma na celu przedstawienie wyników badań archeologicznych, prowadzonych przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego na ulicach: 3 Maja, Kościuszki i Grunwaldzkiej oraz zaprezentowanie najciekawszych zabytków ruchomych. Na poszczególnych tablicach omówiono następujące artefakty:

OSTROGA GWIAŹDZISTA

Miejsce odkrycia: wykop 5A-B (ulożony na ul. Grunwaldzkiej, pomiędzy ulicami Kościuszki a Matejki), głębokość 240–280 cm

Chronologia: XV wiek

Zabytek składa się z dwóch części, kółka gwiaździstego o średnicy 3,6 cm i ośmiu ramionach o prostokątnym przekroju i ostrym zakończeniu, odkrytego w wykopie 5B na głębokości 240-260 cm oraz bodźca o długości 6 cm, lekko wygiętego, który na końcu rozwidła się na dwa niewielkie ramiona z otworami służącymi do osadzenia gwiazdki. Ramiona o przekroju półokrągłym, U-kształtne, lekko wygięte kolankowo na końcach i wyposażone w asymetryczne i ogniwkowe zaczepy (dwuotworowe), reprezentujące typ 2 wg. S. Kołodziejskiego. W oparciu o dane metryczne oraz kształt obu elementów okaz ten zaklasyfikować należy to typu H (wg. Kołodziejskiego), który na terenie Małopolski datowany jest na XV wiek.

Ostrogi służące do skutecznego manewrowania koniem, należą do klasycznego wyposażenia jeźdźcy (rycerza) europejskiego (ludy azjatyckie ich nie używały). Poza swoją funkcją użytkową, posiadały również znaczenie prestiżowe. Obok miecza i pasa stały się w średniowieczu nieodzownym elementem pasowania na rycerza, podkreślając wysoką rangę ich użytkownika.

Literatura:

S. Kołodziejski, *Les éperons à molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Âge*, [w:] *Mémoires Archéologiques*, red. A. Kokowski, Lublin 1985, s. 161-179

A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954

DWA TOPORY/SIEKIERY

Miejsce odkrycia: Wykop nr 1 (zlokalizowany na skrzyżowaniu ulicy Kościuszki z 3 Maja), głębokość 100–140 cm

Chronologia: XVII–XVIII wiek

Oba eksponaty odkryto w południowo-wschodniej części wykopu nr 1.

Pierwszy (a.) pozyskano z poziomu 100–120 cm. Posiada długość 14 cm (licząc od obucha do ostrza). Jest to okaz o krótkiej osadzie, w rzucie bocznym zbliżonej do prostokąta, ze słabo wyodrębnioną szyjką, bez wyraźnego podcięcia od strony obucha, szerokim żełęczem i wyraźnie ukształtowaną, częściowo niezachowaną, brodą oraz górną krawędzią tworzącą linię prostą.

a.

Drugi okaz, (b.) znacznie większy, o długości 20 cm, odkopano na głębokości 120–140 cm. Posiada analogiczne cechy, jak wyżej opisany, z tą różnicą, że szyjka ma wyraźne wyodrębnienie poprzez podcięcie od strony obucha, również broda jest znacznie lepiej zachowana i bardzo mocno ukształtowana, spiczasto zakończona. Oba egzemplarze zaliczyć należy do typu IX (wg. M. Głoska), powszechnie występującego na stanowiskach archeologicznych i posiadającego szerokie ramy chronologiczne.

b.

Tak klasyfikowane topory mogły pełnić zarówno zadania bojowe, jak i być wykorzystywane w pracach gospodarczo-rzemieślniczych, jako siekiery. Forma ta masowo wykorzystywana jest do czasów współczesnych. Chronologia obu zabytków z Rzeszowa opiera się na kontekście stratygraficznym.

Literatura:

M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa-Łódź 1996.

FRAGMENTY OBUWIA SKÓRZANEGO

Miejsce odkrycia:

a-b. ul. 3 Maja, wykopy przy kamienicach nr 7 i 9 (wykopy realizowane w trakcie nadzoru), głębokość 150 cm

c. ul. 3 Maja, wykop 3 (położony przy kamienicy nr 16), warstwa nr 3

d. ul. 3 Maja, wykop 2 (założony przy kamienicy nr 10), poziom drewna nr 4

Chronologia:

a. XVI-XVIII wiek, b-c. XVII-XIX wiek

a. duży fragment górnej części buta, tzw. przyszwę o długości 18–19 cm i największej szerokości 22 cm. Na obrzeżach widoczne liczne otwory po szwach oraz intencjonalne zagięcia materiału, które służyły do umocowania w podszwie wypełnionej warstwą drewna. Przy krawędzi znajdowała się najpewniej ozdobna, nacinana lamówka. Fragment ten identyfikować należy jako przyszwę od trzewika wsuwanego (jednokrójka) lub pantofla damskiego – obuwia z wolną piętą w typie mule. Zabytki tego typu są licznie odkrywane podczas badań na terenie stanowisk miejskich. Najlepiej opracowane pochodzą z terenu Gdańska.

a.

b. duży fragment skóry w kształcie zbliżonym do pięcioboku, z czterema otworami po szwach i szeregiem mniejszych wzdłuż jednej z krawędzi. Skóra dobrze obrobiona. Wymiary 14 x 12,5 x 7,5 cm. Fragment stanowił element obuwia – przyszwę, cholewę lub obłożynę. Zabytki tego rodzaju są mało charakterystyczne i szeroko datowane.

b.

c. fragment skórzanej podszwy o długości 15 cm i szerokości 3-5 cm. Nosek zachowany, skóra dobrze obrobiona. Element ten naszywano na drewnianą wkładkę. Fragment stanowił część trzewika, który zważywszy na niewielkie rozmiary podszwy przeznaczony był dla

c.

dziecka. Analogiczne przykłady odkrywane są licznie na wielu stanowiskach w Polsce.

d. duży fragment obrobionej skóry w kształcie krzyża równoramiennego, składający się z dwóch przymocowanych do siebie części. Na tylnej widoczne zdobienia w postaci przecinających się na środku linii. Na przedniej wycięte miejsce do przeciągnięcia paska lub rzemienia. Na krawędziach widoczne ślady po szwach. Wymiary 12 x 11,8 cm. Przedmiot trudny do jednoznacznej identyfikacji, najpewniej stanowił element wysokiego buta męskiego.

Literatura:

K. Blusiewicz, *Obuwie warszawskie z XIV-XVIII wieku. Ze zbiorów archeologicznych Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, [w:] *Archeologia dawnej Warszawy*, t. 1, red. W. Peła, Warszawa 2009, s. 11-224

B. Ceynowa, E. Trawicka, „Każdy krok zostawia ślad”. *Obuwie historyczne ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Katalog wystawy*, Gdańsk 2016

A. Drążkowska, *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do XVIII wieku*, Toruń 2011

FRAGMENTY CERAMIKI WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ

Miejsce odkrycia: wykop 6 (położony przy Muzeum Okręgowym), głębokość 80–100 cm

Chronologia: X–XIII wiek

Kilkanaście fragmentów jednego naczynia glinianego, z którego udało się wykleić znaczną część partii przywylewowej oraz brzuśca. Na podstawie cech morfologicznych zaklasyfikować należy je jako garnek z baniastym brzuścem, o największej rozdętości, przypadającej na połowę naczynia z lekko wyodrębnioną szyjką, łagodnie wychylonym kołnierzem oraz profilowaną krawędzią wylewu. Wykonany z gliny z dodatkiem domieszki średnioziarni-

stego tłucznia mineralnego, widocznej makroskopowo. Naczynie jest obtaczane i wypalone w atmosferze utleniającej, dzięki czemu uzyskało jasnobrązowy kolor powierzchni. Górna część brzuśca zdobiona ornamentem ukośnych linii, poniżej widoczne poziome podłużne zagłębienia. Analogiczne naczynia odkrywano między innymi na terenie Staromieścia w Rzeszowie oraz Grodziska Dolnego.

Literatura:

A. Gruszczyńska, *Badania wykopaliskowe na stanowisku nr 3 w Rzeszowie-Staromieściu w latach 1968-1969*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1968-1969”, t. VIII, 1973, s. 118-121

P. Kocańda, E. Ocadyga-Kocańda, T. Tokarczyk, *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 2017 roku na ulicy 3 Maja w Rzeszowie, stanowisko 17*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. XXXIX, 2018, s. 149-162

A. Lubelczyk, *Materiały z badań sondażowych w Rzeszowie-Staromieściu na stanowiskach 68 i 69*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1993”, t. XV, 1994, s. 219-234

A. Lubelczyk, *Materiały z badań osad wczesnośredniowiecznych (stanowiska nr 8 i 28) w Grodzisku Dolnym, woj. rzeszowskie*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. XVIII, 1997, s. 115-134

KAFLE Z PRZEDSTAWIENIEM MITOLOGICZNYM I SCENĄ RODZAJOWĄ

Miejsce odkrycia:

a-b. wykop nr 11 (zlokalizowany na skrzyżowaniu ulic Grunwaldzkiej i Bernardyńskiej),
głębokość 230–270 cm

Chronologia:

a. pomiędzy 2. poł. XV a 2. poł. XVI wieku, b. XVI wiek

a. fragment kafła płytowego, wykonanego z dobrze odtłuszczonej gliny z dodatkiem domieszki schudzającej w postaci tłucznia mineralnego. Wypalony w temperaturze utleniającej, przez co uzyskał ceglastą barwę

powierzchni. Płytko licowa zdobiona jest ornamentem reliefowym przedstawiającym postać kobiety en face ubraną w paradny strój i nakrycie głowy, spod którego wychodzą opuszczone na boki włosy. Ręce postaci zagięte są ku górze, w dłoniach trzyma uniesione rybnie ogony. Nad głową umieszczono napis INRI, który interpretować należy jako Iesus Nasareus Rex Iudaeorum – Jezus Nazareński król żydowski. Z zachowanego fragmentu wynika, że postać stoi pośrodku obiektu architektonicznego w typie bramy z portalem. Krawędź kafła posiada podniesioną w stosunku do centrum dookólną ramkę, przedstawienie umieszczono w zagłębionej płytce licowej.

a.

Przedstawioną na kafle postać utożsamiać należy z postacią mitologiczną zwaną Panną Wodną (wodnicą), Meluzyną lub nimfą. Zabytki tego typu były szeroko rozpowszechnione w całej Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej (Polska, Węgry, Niemcy, Słowacja, Szwajcaria, Czechy i Rumunia) i datuje się je na okres od 2. połowy XV do 2. połowy XVI wieku. Badacze wyróżniają dwa warianty takich zdobień. Pierwszy ukazuje dwuogoniastą, półkobietą hybrydę, drugi kobietę z dwoma rybami w miejscu nóg (lub fragmentem dolnych kończyn, które tkwią w paszczach). Analogiczne przykłady kafli znane są z Gniezna, Piotrkowa Trybunalskiego, Bodzentyna, Ujazdu i Inowłódza. Na terenie województwa podkarpackiego podobny odkryto w Twierdzy koło Frysztaka.

b. kafel płytowy, zachowany niemal w całości (sklejony z czterech mniejszych fragmentów) o wymiarach 21 x 15 cm, wykonany z gliny żelazistej, dobrze odtłuszczonej z widoczną domieszką tłuczni mineralnego, wypalony w temperaturze utleniającej, o ceglastej barwie powierzchni. Funkcjonował w piecu, o czym świadczy okopcenie jego wewnętrznej strony. Całą powierzchnię płytki licowej zajmuje ornament reliefowy z motywem figuralnym przedstawiającym dwie postacie, damską i męską, zwrócone do siebie. Kobieta (fragment z głową się nie zachował) ubrana jest w długą, rozszerzającą się do dołu suknię, jedną rękę trzyma w pasie, drugą unosi w kierunku mężczyzny. Ten ubrany jest w strój z krótką

b.

falbaniastą tuniką do kolan oraz w wysoką czapkę, przy pasie ma założony miecz, na którym trzyma jedną z dłoni. Druga wyciągnięta do góry, w kierunku kobiety, trzyma kielich lub puchar. Lico pozbawione jest polewy, widoczne są natomiast ślady pokrycia pobiałą.

Na kafłu umieszczono scenę o charakterze dworskim, która przedstawia dwie postacie – damską i męską – obie ubrane w stroje z epoki. Widok ten interpretować można jako parę dworską lub mieszczańską podczas biesiadowania, albo element etosu rycerskiego, np. powrót ze zwycięskiej bitwy lub turnieju. Tematyka dworska, w tym sceny prezentujące etos rycerski czy też gloryfikujące miłość dworską znane są z terenu całej Europy Środkowej i występują zarówno w średniowieczu, jak i renesansie.

Literatura:

M. Dąbrowska, *Kafle i piece kafłowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987

W. Długoszewska, J. Pietrzak, P. Spyra, *Motyw półkobiecej hybrydy na późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych kafłach*, [w:] *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – Podobieństwa – Różnice*, red. M. Dąbrowska, H. Karwowska, Białystok 2007, s. 61-70

K. Dymek, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław 1995

Z. Holzbauer, *Motiv mořské vily – Meluziny – v ikonografii českých gotických reliefních kachlů*, „*Archaeologia Historica*”, t. 14, 1989, s. 409-436

Č. Pavlík, M. Vítanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliefu na kachlích gotiky a renesanse*, Praha 2004, s. 80-108, 236-253

KAFLE Z PRZEDSTAWIENIEM HERBOWYM ORAZ MOTYWEM ARCHITEKTONICZNYM

Miejsce odkrycia:

- a. wykop nr 10 (zlokalizowany na skrzyżowaniu ulicy Grunwaldzkiej z Bernardyńską), głębokość 320–400 cm
- b. wykop nr 11 B (położony na skrzyżowaniu ulicy Grunwaldzkiej z Bernardyńską, na wschód od wykopu nr 7), głębokość 140–190 cm

Chronologia:

- a. połowa XV – 2 poł. XVII stulecia , b. początek XVI–XVII/XVIII wiek

a. fragment kafła wykonany z gliny żelazistej, dobrze wyrobionej, w przełamie widoczna domieszka tłuczni mineralnego, wypalony w atmosferze utleniającej, o ceglastej barwie powierzchni. Ramka dookólna nieznacznie podniesiona, przedstawienie licowe zagłębione, na nim tarcza herbowa z krzyżem równoramiennym (krzyż kawalerski), otoczona motywem roślinnym.

Przedstawione na kafłu wyobrażenie herbu z krzyżem kawalerskim, interpretować można jako wizualizację herbu miasta Rzeszowa, genezą sięgającego XV wieku i który przedstawiono na pieczęci radzieckiej, wyciśniętej na dokumentach z lat 1564, 1674 i 1770. Inną możliwością jest odczytanie wizerunku, jako fragmentu herbu Szreniawa, którym pieczętował się Piotr Lunak Kmita, współwłaściciel miasta w XV wieku i właściciel dóbr dynowskich, bachórkich oraz zamku Sobień.

b. kafel złożony z trzech fragmentów, wykonany z gliny żelazistej, dobrze szlamowanej z widoczną w przełamach domieszką tłuczni mineralnego, wypalony następnie w atmosferze utleniającej, przez co uzyskał jasno cegląstą barwę powierzchni. Ramka dookólna podniesiona, powierzchnia licowa zagłębiona, przedstawia motyw architektoniczny – arkadę składającą się z czterech kolumn, zajmującą całą powierzchnię lica.

Kolumny postawione są pionowo, pod nimi zdobienie w postaci okręgów i prostokątów. Na powierzchni widoczne śladowe ilości polewy oliwkowej. Kafle z wykorzystaniem motywu dekoracji architektonicznej licznie występowały od początku XVI stulecia. Bardzo często stanowiły samoistny element zdobienia, niekiedy jednak były tylko uzupełnieniem innych ornamentów. Zbliżony przykład kafła z ornamentem architektonicznym odkryty został w trakcie badań zamczyska w Głuchowie koło Łańcuta w 1972 roku (badania Aleksandry Gruszczyńskiej z Muzeum Okręgowego w Rzeszowie). W przypadku kafła z Głuchowa kolumny jednak dodatkowo podzielone są filarami.

Literatura:

M. Dąbrowska, *Kafle i piece kafłowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987

FRAGMENTY FIGUREK KONIKÓW I JEŹDźCÓW

Miejsce odkrycia:

- a. ul. 3 Maja, wykop 11 (wykop realizowany w trakcie nadzoru), głębokość 70 cm
- b. ul. Kościuszki, sondaż 2 (położony po wschodniej stronie ulicy, przy kamienicy nr 1 – dawny hotel Luftmaszyna), głębokość 140–160 cm
- c. ul. Grunwaldzka, wykop 10 (zlokalizowany na skrzyżowaniu ulicy Grunwaldzkiej z Bernardyńską), głębokość 320-400 cm

Chronologia: XVI–XVII wiek

a. figurka konika pozyskana na ulicy 3 Maja w trakcie nadzoru archeologicznego. Posiada długość 8,7 cm, zachował się tułów z fragmentami dwóch nóg, szyi z grzywą oraz ogonka. Wykonana z gliny żelazistej, dobrze wyrobionej, szlamowanej, bez dodatku domieszki schudzającej, wypalona w atmosferze utleniającej, przez co posiada ceglastą barwę powierzchni, pokryta dodatkowo białą pobiałą.

a.

b. figurka konika odkryta na ulicy Kościuszki o długości 6,5 cm. Zachowana w postaci tułowia i fragmenty szyi oraz ogonka, niezachowane nogi. Wykonana z gliny żelazistej, szlamowanej, bez widocznej domieszki schudzającej, wypalona w atmosferze utleniającej. Powierzchnia zewnętrzna pokryta polewą zieloną i oliwkową.

b.

c. figurka konia z jeźdźcem odkryta na ulicy Grunwaldzkiej, zachowana w postaci tułowia z czterema partiami nóg, ogonkiem oraz fragmentem postaci jeźdźcy. Wyrobiona z gliny żelazistej z użyciem domieszki w postaci tłuczni mineralnego. Przełam dwubarwny, wewnątrz o kolorze szarym, zewnątrz ceglastym. Całość pokryta polewą zieloną i brązową.

c.

Figurki koników i koników z jeźdźcami to bardzo częste znalezisko na stanowiskach datowanych na okres średniowiecza i nowożytności (w szczególności na terenie miast,

zamków, dworów). Pełniły one role zabawek dla chłopców, który już w średniowieczu i nowożytności chętnie odgrywali różnego rodzaju bitwy, turnieje oraz inne wydarzenia militarne lub związane z życiem rycerskim. Stanowiły najbardziej zaawansowaną technologicznie grupę zabawek, wyrabiane były zazwyczaj w miejscowych warsztatach garncarskich. Zdarzały się także egzemplarze importowane z zachodu. Zabytki tego typu najlepiej opracowane zostały na Śląsku.

Literatura:

T. Borkowski, *Rozrywka – zabawki i drobna plastyka figuralna*, „Wratislavia Antiqua”, t. 1, 1999, s. 187-200

I. Gomułka, *Produkcja figurek glinianych koników na Śląsku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 56, 2014, s. 261-281

D. Żołądź-Strzelczyk, „A cacek też dużo było”. *Zabawki dziecięce na ziemiach polskich w średniowieczu i epoce nowożytnej*, „Kwartalnik Historyczny”, R. CXX, 2013, nr 1, s. 5-30

TALERZE I MISY PÓŁMAJOLIKOWE

Miejsce odkrycia:

wszystkie wykopy w obrębie trzech ulic (3 Maja, Kościuszki, Grunwaldzkiej)

Chronologia: 3 ćw. XVI–XVIII wiek

Ceramika półmajolikowa charakteryzuje się bardzo starannym wykonaniem. Wyra-biano ją z gliny dobrze szlamowanej, pozbawionej zanieczyszczeń i domieszek. Powierzchnię wewnętrzną (rzadziej także zewnętrzną) naczyń pokrywano białą, kremową lub ciemną angobą, na którą наносzono wielokolorowy ornament (brązowy, zielony, czarny, biały, pomarańczowy, czerwony). Do malowania używano angob barwionych różnymi związkami metali lub kolorowych gliniek. Przeważa ornamentyka roślinna w postaci wijących się łodyg, kwiatów, liści oraz motywy zgeometryzowane, np. linie, paski, łuki, kwadraty, koła. Spotyka się także przedstawienia figuralne. Wypał naczyń półmajolikowych był bardzo staranny. Bardzo często po wypale na powierzchni nakładano bezbarwne szkliwo i ponownie wypalano.

Grupę naczyń półmajolikowych reprezentują wyłącznie talerze i misy, które odkrywano we wszystkich wykopach zlokalizowanych na każdej z ulic. W przypadku talerzy materiał reprezentowany jest zarówno przez egzemplarze płytkie i głębokie; misy charakteryzowały się rozchylającymi się ku górze ściankami i zaokrąglonymi krawędziami, czasami przechodzącymi w wywinięty krótki kołnierz. Występowanie ceramiki półmajolikowej jest typowe dla stanowisk miejskich z okresu nowożytnego.

Znaczna ilość odkrytego materiału potwierdza przypuszczenia badaczy (F. Kotuła, S. Czopek, A. Lubelczyk), że na terenie Rzeszowa funkcjonował ośrodek produkujący naczynia półmajolikowe. Pod względem stylistycznym wyroby rzeszowskie są najbardziej zbliżone do talerzy i mis wytwarzanych w Jarosławiu i Łącutcie, charakteryzujących się zdobieniem motywami roślinnymi i geometrycznymi. W mniejszym stopniu analogii należy szukać w materiale pochodzącym z ośrodka garncarskiego w Miechocinie, gdzie często występuje ornamentyka figuralna, która z kolei na terenie Rzeszowa spotykana jest bardzo rzadko.

Literatura:

S. Czopek, A. Lubelczyk, *Ceramika rzeszowska XIV-XVIII wiek*, Rzeszów 1993

F. Kotuła, *Rzeszowska majolika ludowa*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 7(4–5), 1953, s. 303-319

M. Supryn, *Półmajolikowa ceramika z Jarosławia*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XL, 1975, z. 2, s. 239-264

T. Szeletłowa-Zauchowa, *Miechocin. Nowożytny ośrodek garncarski*, [w:] *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21-23.IX.1993*, red. A. Gruszczyńska, A. Targońska, Rzeszów 1994, s. 56–61

FAJKI GLINIANE

Miejsce odkrycia:

- a. ul. 3 Maja, wykop 108 (wykop realizowany w trakcie nadzoru), głębokość 50–60 cm
- b. ul. 3 Maja, wykop 39 (wykop realizowany w trakcie nadzoru), głębokość 85 cm
- c. ul. Kościuszki, wykop 2 (położony w zachodniej części ulicy, pomiędzy Placem Farnym a kamienicami nr 11 i 15), głębokość 120–140 cm
- d. ul. Grunwaldzka, wykop 1 (zlokalizowany na skrzyżowaniu ulicy Grunwaldzkiej z Kościuszki), głębokość 140 cm
- e. ul. Grunwaldzka, wykop 7 (umieszczony między ul. Grunwaldzką a Bernardyńską, na placu ze studnią), głębokość 170–180 cm
- f. ul. Grunwaldzka, wykop 8 (położony w północnej części ulicy, po wschodniej stronie), głębokość 110–130 cm
- g-i. ul. Grunwaldzka, wykop 9 (zlokalizowany po północnej stronie, na skrzyżowaniu z ulicą Jana Sobieskiego), głębokość 110–150 cm

Chronologia: XVII–XIX wiek

Fragmenty ceramicznych fajek odkrywane są powszechnie w nowożytnych warstwach wielu stanowisk archeologicznych i stanowią bardzo dobry datownik. Ich znaleziska łączyć należy z modą na palenie tytoniu, która w końcu XVI wieku rozpowszechniła się w Europie. Głównymi ośrodkami produkcji tych wyrobów stały się miasta holenderskie, a pracowali tam zarówno rzemieślnicy miejscowi, jak i zagraniczni, głównie angielscy i niemieccy. Od początku XVII wieku jednym z najważniejszych ośrodków ich wytwarzania była Gouda. W XVIII wieku produkcja fajek prowadzona była już w większej liczbie miast na terenie ziem niemieckich i Anglii. Na obszarze Polski przedmioty te pojawiają się w XVII wieku i są świadectwem nie tylko mody na palenie tytoniu, ale również kontaktów handlowych z odległymi ośrodkami w Holandii czy Anglii.

Uważa się, że zachodnioeuropejska moda na palenie tytoniu związana była głównie z fajką jednorodną, którą powszechnie wykorzystywano już od XVII wieku. W tym samym okresie do Europy za pośrednictwem Turcji, dociera ze wschodu tradycja stosowania innego rodzaju fajki, tzw. lulki. Był to rodzaj fajek złożonych, składających się z ceramicznej główki, cybucha i ustnika, gdzie każdy z tych elementów stanowił osobny element i mógł być wykonany z innego materiału. Z racji, że główki do lulków wytwarzane były z glin żelazistych i kaolinitowych ich produkcją, już od połowy XVII stulecia zajęły się warsztaty garncarskie. Fajki tego rodzaju cieszyły się znaczną popularnością wśród ludności miast Europy Środkowej i Wschodniej, w szczególności Turcji, Bułgarii, Węgier, Polski. Od XVIII stulecia zaczęły powstawać duże ośrodki produkcyjne, zlokalizowane m. in. na Węgrzech, Słowacji i w Siedmiogrodzie, których wyroby dominowały w tej części Europy także w XIX wieku.

a.

a. fragment fajki o średnicy komina 2,5 cm i wysokości 3,6 cm, tulejka niezachowana. Wykonana z białej gliny kaolinitowej, pokryta kremowo-jasnożółtą polewą i kółkami w kolorze niebieskim. Cylinder walcowaty zakończony wychylonym na zewnątrz kołnierzem, Brzusiec pokryty ornamentem wyciskany, imitującym liście roślin, przejście brzuśca w cylinder zaznaczony niewielką dookólną kryzą i liniami poziomymi.

b.

b. fragment tulejki glinianej fajki o średnicy obrzeża szyjki 2 cm, brzusiec i cylinder niezachowany. Wykonana z gliny żelazistej, wyszlamowanej, bez dodatku domieszek. Szyjka zakończona pogrubioną kryzą, zdobiona dwoma dookólnymi pasami wykonanymi radełkiem. Ornament ten znajduje się także na szyjce. Bez polewy.

c.

c. fragment tulejki glinianej fajki, o średnicy obrzeża szyjki 2 cm, długości 4,5 cm, cylinder niezachowany. Wykonana z białej gliny kaolinitowej, pokryta kremowo-żółtą polewą. Brzusiec i szyjka zdobiona wyciskany ornamentem roślinno-geometrycznym (wici, linie). Szyjka zakończona grubą kryzą z zdobieniem w postaci dookólnej linii.

d.

d. fragment fajki wykonany w całości z białej gliny kaolinitowej, gładzona, wysokość 4,3 cm, średnica komina 2,6 cm, pozostałe parametry niemożliwe do zmierzenia, szyjka niezachowana. Fajka pozbawiona polewy, cylinder walcowaty, krawędź lek-

ko wychylona na zewnątrz, brzusiec kulisty, na nim przedstawienia dwóch kwiatów o siedmiu płatkach, cylinder oddzielony od brzuśca dwoma dookołnymi poziomymi liniami. Z tyłu na brzuścu widoczny znaczek w postaci ośmiu kropek. Fajki z ornamentem florystycznym (kwiatowym) znane są z licznych odkryć na terenie Polski, Czech oraz Ukrainy. Datowane są głównie na XVIII wiek. Ponadto motyw pięciopłatkowego kwiatu znany jest również ze znalezisk lulek pochodzenia tureckiego na Węgrzech, gdzie wiąże się je z 2. poł. XVII i XVIII wiekiem.

e. główka fajki o wysokości 3,8 cm, długości 4,4 cm, średnica cylindra 2 cm, średnica obrzeża szyjki 1,7 cm. Wykonana z gliny żelazistej, dobrze wypalonej, o kolorze powierzchni jasnoszarym, widoczne ślady użytkowania (spalenizna w komorze napychowej). Cylinder walcowaty, szyjka krótka, zakończona masywnym okrągłym pierścieniem, brzusiec pokryty ornamentem rytym w postaci linii przebiegającej od spodu ku górze oraz układających się w kształt litery V, ponadto poziomą linią rytą zaznaczono przejście brzuśca w cylinder. Analogiczne okazy znane są z badań zamków w Tykocinie i Ujeździe (zamek Krzyżtopór) oraz z Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

f. fragment lulki odkryty w wykopie 8A na głębokości 110–130 cm, w warstwie 2/W8, wykonanej z gliny kaolinitowej, wysokość 4,7 cm, długość 4,1 cm, średnica komina 2,2 cm, średnica obrzeża szyjki 1,3 cm, widoczne ślady korzystania. Cylinder wysoki i walcowaty, brzusiec owalny w poziomie, szyjka lekko wygięta z kryzą na końcu i pierścieniem. Całość pokryta jest polewą zieloną i ornamentem rytym w postaci linii pionowych na brzuścu, cylinder zdobiony jest rodzajem kanelur oraz dwoma pasami żłobków z drobnymi prostokątami. Zbliżone okazy znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Krakowie (tam jednak bez polewy, datowane na XVIII wiek), inne odkryto m. in. na zamku Krzyżtopór (jeden zdobiony polewą brązową) oraz zamku królewskim w Warszawie. W tym ostatnim przypadku zostały zaliczone do form nawiązujących do tzw. fajek wiedeńskich, charakteryzujących się wysokim, często graniastym kominem (cylindrem), pochodzących z Galicji, Słowacji oraz krajów naddunajskich i datowanych na XIX w.

g.

g. główka fajki znaleziona w wykopie nr 9 na głębokości 110 cm, długość 4,8 cm, średnica obrzeża szyjki 2,2 cm, wykonana z gliny żelazistej, dobrze wypalona w atmosferze utleniającej, przez co uzyskała pomarańczową barwę powierzchni. Ta ostatnia została mocno wygładzona, szyjka krótka, zakończona masywnym pierścieniem, pokrytym ukośnymi nacięciami, brzusiec zdobiony poziomym pasem okręgów wykonanych narzędziem lub słomką(?), u spodu pięćka podkreślona dwoma podłużnymi liniami, przejście brzuśca w cylinder również zaznaczone poziomymi liniami.

h.

h. główka fajki ze zniszczonym cylindrem, średnica komina i wysokość niemożliwe do zmierzenia, długość 4,2 cm, średnica obrzeża szyjki 1,8 cm. Wykonana z białej gliny kaolinitowej, pokryta polewą barwy żółtej, widoczne ślady korzystania (spalenizna w komorze napychowej), pozbawiona ornamentu, kryza z pierścieniem, u spodu widoczny zagładzony szew połączenia formy.

Literatura:

- M. Bis, *O glinianych lulkach w dawnej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 57, 2009, nr 2, s. 230-238
- D. H. Duco, *De Nederlandse Kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*, Leiden 1987
- J. Puziuk, *Nowożytnie fajki z badań archeologicznych w Krakowie*, „Materiały Archeologiczne”, t. XL, 2015, s. 51-85
- J. Puziuk, M. Szewczyk-Wojtasiewicz, *Nowożytnie akcesoria do palenia tytoniu z badań archeologicznych na zamku Krzyżtopór w Ujeździe*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, t. 33, 2018, s. 175-195
- M. Szewczyk-Wojtasiewicz, *Fajki z badań archeologicznych w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu*, Kraków 2017
- A. Witkowska, *Fajki z badań archeologicznych na placu Dominikańskim we Wrocławiu*, „Silesia Antiqua”, t. 39, 1998, s. 283-335
- T. Żurowski, *Fajki gliniane z badań archeologicznych*, „Ochrona Zabytków”, nr 4, 1951, z. 1-2, s. 39-44

DROBNE PRZEDMIOTY METALOWE

Miejsce odkrycia:

- a. ul. 3 Maja, wykop nr 7 (położony na skrzyżowaniu ulicy 3 Maja z Zamkową), głębokość 80–100 cm
- b. ul. 3 Maja, wykop nr 1 (zlokalizowany po zachodniej stronie dzwonnicy), głębokość 50–100 cm
- c. ul. Kościuszki, wykop 5 (założony przy kamienicy nr 9), głębokość 170–190 cm
- d. ul. 3 Maja, wykop nr 1 (zlokalizowany po zachodniej stronie dzwonnicy), głębokość 60–80 cm
- e. ul. Grunwaldzka, wykop 7 (umieszczony między ul. Grunwaldzką a Bernardyńską, na placu ze studnią), głębokość 320 cm
- f. ul. Grunwaldzka, wykop 5 (umieszczony pomiędzy ulicami Kopernika i Matejki), głębokość 240–260 cm

Chronologia:

- a. XVII–XIX wiek, b. XIX–XX wiek, c. XVII–XVIII wiek, d. XVII–XIX wiek, e. XVI–XVIII wiek, f. XVI–XVII wiek

a. niewielki metalowy, pozłacany krzyżyk z uszkiem, służącym do przeciągnięcia łańcuszka lub rzemienia. Ramiona o długości 3,7 cm i 1,7 cm szerokości. Na zabytku przedstawiono ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa z głową pochyloną na prawy bok. Brak szczegółów anatomicznych. Ramiona krzyża są przy końcach nieznacznie rozklepane. Przedmiot należy zaklasyfikować do grupy krzyżyków trójlistnych.

b. zachowane w bardzo dobrym stanie nożyczki do cięcia lub strzyżenia o długości 12 cm, brak ostrzy.

c. zachowany w całości klucz o długości 12 cm, o owalnym uszku, z długim trzonkiem o przekroju owalnym i prostokątnym piórem z trzema wycięciami. Klucz ten służył do otwierania dużego, ryglowanego zamku.

d. niewielki, zachowany w całości haczyk na ryby, o przekroju owalnym i ostrzu zakończonym prosto (bez zadziorów).

e. grot z owalną tulejką i wydłużonym, piramidalnym ostrzem o przekroju kwadratowym. Długość zabytku wynosi 16 cm, średnica tulejki 2,6 cm, waga 96,94 g. W tej ostatniej dwa okrągłe otwory służące do umocowania grotu na drzewcu. Zabytek ten identyfikować należy najpewniej jako grot oszczepu, będący na wyposażeniu oddziałów wojskowych broniących miasta lub element broni myśliwskiej.

f. grot z trzpieniem odkryty w wykopie 5B na głębokości 240–260 cm, waga 6,59 g, długość 5,7 cm, ostrze silnie

spłaszczone, wąskie, w kształcie zbliżonym do lancetowatego.

Literatura:

B. Chudzińska, *Dewocjonalia z nowożytnego cmentarzyska we wsi Maniowy na Podhalu*, Kraków 1998

M. Kotyszko, *Dewocjonalia z końca XVI-XVIII wieku pochodzące z badań archeologicznych na terenie Polski (stan zachowania, identyfikacja, zagadnienia konserwatorskie)*, Toruń 2013

A. Marciniak-Kajzer, *Rzeczy ludzi średniowiecza. W domu*, Łódź 2020

L. Marek, *Broń białą na Śląsku. XIV–XVI wiek*, „Wratysłavia Antiqua”, t. 10, 2008

A. Legendziewicz, M. Małachowicz, *Średniowieczne mechanizmy zamknięcia i blokady drzwi*, [w:] *Civitas et villa. Miasto i wieś w Europie środkowej*, red. C. Buško, Wrocław 2002, s. 317–323

A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954

Recenzent:

dr hab. Marta Połtowicz-Bobak

Redaktor:

Joanna Berdowska

Tekst:

dr Paweł Kocańda

Mapy:

Michał Czarnik, dr Paweł Kocańda, Mirosław Mazurek, Tomasz Tokarczyk
Piotr Wiśtock (MITEL)

Fotografie:

Sebastian Stankiewicz

Fotografie terenowe:

Archiwum FROA/ Konrad Drewniak, Michał Jabłkowski,
dr Paweł Kocańda, Tomasz Tokarczyk

Opracowanie graficzne i redakcja techniczna:

Piotr Wiśtock (MITEL)

©Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

ISBN: 978-83-67257-39-8

Rzeszów 2022

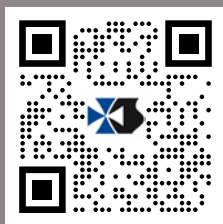

Zadanie publiczne dofinansowane przez Prezydenta Miasta Rzeszowa
w ramach działań w zakresie ochrony zabytków, opieki nad zabytkami
oraz promocji lokalnego zasobu zabytkowego.

Realizowane przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Koordynowane przez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie

Wystawa prezentuje zabytki archeologiczne odkryte podczas badań
archeologicznych prowadzonych przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka
Archeologicznego w latach 2017–2021 na trzech, najbardziej znaczących
ulicach Starego Miasta: ul. 3 Maja, ul. Kościuszki i ul. Grunwaldzkiej.
Podczas archeologicznych badań ratowniczych pozyskano ponad 100 000
zabytków, które zostały poddane opracowaniu.

Dofinansowano z budżetu Gminy Miasto Rzeszów

